

ARCHIWUM KRYMINOLOGII

Archives of Criminology

Piotr Chomczyński ■

„W Tepito masz dwie opcje: zginąć na ulicy lub trafić do więzienia”. Trajektoria kolektywna w badaniach przestępczości zorganizowanej w Meksyku

“In Tepito, you have two options: die in the street or go to jail.” Collective trajectory in the study of organized crime in Mexico

Abstrakt: Celem niniejszego artykułu jest próba wypracowania alternatywnej wobec dotychczasowych podejść kryminologicznych koncepcji kolektywnej trajektorii (collective trajectory CT). Wyjaśnia ona proces rekrutacji młodych ludzi do meksykańskich karteli narkotykowych (drug trafficking organizations DTO) i zajmowania najbardziej ryzykownych pozycji (sygnaliści, dilerzy, porywacze i płatni zabójcy). W odróżnieniu od większości dedukcyjnych, statystycznie tworzonych i weryfikowanych teorii kryminologicznych, koncepcja kolektywnej trajektorii wypracowana została na gruncie indukcyjnie prowadzonych badań oraz danych jakościowych gromadzonych i analizowanych w odmiennym kulturowo Meksyku. Badania opierają się na podejściu etnograficznym obejmującym obserwację bezpośrednią jawną oraz dziewięćdziesięciu dwóch wywiadach swobodnych przeprowadzonych wśród osób bezpośrednio współpracujących z DTO, członkach wspólnot zagrożonych przestępczością zorganizowaną oraz osób posiadających wiedzę ekspercką.

Słowa kluczowe: kolektywna trajektoria, przestępczość zorganizowana, Meksyk, kryminologia, etnografia, DTO

Dr hab. Piotr Chomczyński, prof. UŁ, Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Instytut Socjologii, Katedra Socjologii Sztuki (75%); Państwowa Uczelnia im. Stanisława Staszica, Katedra Kryminalistyki (25%), piotr.chomczynski@uni.lodz.pl, ORCID: 0000-0002-7767-2740

Abstract: The aim of this article is an attempt to develop an alternative to the previous approaches to criminality, the concept of collective trajectory (CT). It explains the process of recruiting young people into Mexican drug cartels (DTOs) and in the riskiest positions (*halcones*, dealers, kidnappers and hitmen). Unlike deductive corrections and statistically created and verified criminological theories, collective analysis of trajectories is derived from inductively research and qualitative data collected and analyzed in a culturally different Mexico. The research is based on an ethnographic approach involving direct observation and 92 free interviews conducted among people directly cooperating with the DTO, members of communities at risk of organized crime and people with expert knowledge.

Keywords: collective trajectory, organized crime, Mexico, criminology, ethnography, DTO

Wprowadzenie

Zjawisko przestępczości zorganizowanej, choć budzi wiele kontrowersji – a niekiedy i sporów definicyjnych (Lampe 2016) – to jednak doczekało się licznych opracowań naukowych, reporterskich jak i publicystycznych, opisujących organizacje ukierunkowane na działalność stojącą poza prawem. Choć wiele już wiemy o mafii rosyjskiej (Varese 2021), włoskiej (Calderoni et al. 2015), kartelach peruwiańskich (Dun 2014) czy kolumbijskich (Restrepo, Guizado 2003), to jednak nadal kwestia wstępowania nowych członków w szeregi zorganizowanych grup przestępczych pozostaje w cieniu. Literatura przedmiotu pozwala stwierdzić, że w przypadku konfliktu zarówno pomiędzy organizacjami przestępczymi (Beittel 2013; Rios 2013) jak i w starciu z siłami rządowymi (Campbell 2009; Astorga, Shirk 2010; Watt, Zapeda 2012) lub też w wyniku transformacji systemowej (Varese 2021) organizacje przestępcze nasilają działania rekrutacyjne ukierunkowane na pozyskiwanie nowych członków. „Nowi” z reguły zajmują najniższe, najmniej płatne i jednocześnie najbardziej ryzykowne stanowiska, które są zbiorczo określane jako mięso armatnie (ang. *cannon fodder*, hiszp. *carne de cañon*). June S. Beittel (2013: 70) wskazuje, że „od 2011 kartele narkotykowe w Meksyku zwróciły szczególną uwagę na rekrutację dzieci, w związku z czym ponad 1,000 z nich zginęło z ich rąk od czasu, gdy Calderón objął stanowisko prezydenta”. Choć młodzi rekruci w przeważającej części mają także świadomość zarówno ryzyka związanego z pracą dla meksykańskich karteli, jak i ryzykownego charakteru obowiązków, jakie będą im przydzielane, to jednak zgadzają się na nie i stają się częścią międzynarodowych organizacji przestępczych.

Meksyk jest przykładem państwa, gdzie zwłaszcza w ciągu ostatnich dwóch dekad nastąpił rozkwit przestępczości zorganizowanej i powiązanej z nią przemocy (Watt, Zapeda 2012, Calderón et al. 2018; Ernst 2019). Beittel (2013: 67) podaje, że w latach 2006–2011 przypadających na prezydenturę Felipe Calderón i jego kampanię przeciwko kartelom narkotykowym, śmierć w związku ze zorganizowaną przestępczością w Meksyku poniosło ok. 50 000 osób, podczas gdy w latach 2006–2011 było to ok. 9 000 (Rios 2013: 138). Nie wchodząc w szczegóły tego

trendu określa się, że ostatnie dwie dekady przypadają zarówno na dynamiczny rozwój struktur organizacji przestępczych, jakie dziś określa się mianem karteli narkotykowych (Bunker 2013: 129–130) jak i na wzrost liczby ofiar związanych z ich działalnością (Calderón et al. 2018). Jeśli nie liczyć doniesień medialnych (Burnett 2009; Ahmed, Villegas 2019; Ernst 2019) oraz raportów organizacji pozarządowych (Azaola 2015; 2018, Crisis Group 2020) nadal nie ma klarownej odpowiedzi na pytanie: dlaczego młodzi ludzie akceptują obarczoną tak znacznym ryzykiem pracę dla organizacji zajmujących się handlem narkotykami DTO (*Drug Trafficking Organization*)? Skoro rekrutom towarzyszy świadomość niebezpieczeństw, dlaczego podejmują się takiego ryzyka? Pytania te są o tyle istotne, że nie istnieją wiarygodne badania surveyowe ani statystyki, które by precyzyjnie wskazywały na skalę i dynamikę zjawiska wstępowania młodych ludzi w szeregi karteli narkotykowych (Calderón et al. 2018).

Niniejszy artykuł stanowi próbę wypracowania na gruncie socjologicznym teoretycznej alternatywy wobec istniejących teorii kryminologicznych, zwłaszcza teorii drogi życiowej (*life course theory*) oraz teorii społecznego uczenia się (*social learning theory*), jako tych podejść, które są najbliższe ramom teoretycznym przyjętym w pracy. Oba podejścia nie były w stanie w stopniu wystarczającym wyjaśnić zjawiska akcesu młodych ludzi do DTO. Szukając odpowiedzi na pytania wraz z Rogerem Guy'em (Chomczyński, Guy, Cortina Cortés 2019; Chomczyński, Guy 2021) w oparciu o dane empiryczne i wnioskowanie indukcyjne, zaproponowaliśmy alternatywną koncepcję kolektywnej trajektorii, która jest rozwijana w tym artykule.

W wyniku badań terenowych kontynuowanych od 2015 roku w Meksyku¹, opartych na obserwacjach bezpośrednich oraz wywiadach swobodnych i narracyjnych (92) zauważyłem, że doświadczenia obecnych i przeszłych członków DTO, zwłaszcza te odnoszące się do rekrutacji, trudno jest wytłumaczyć w oparciu o istniejące teorie kryminologiczne, także te związane z gangami (Chomczyński, Guy 2021). Badane społeczności były wyeksponowane na długotrwałą obecność karteli narkotykowych, wpływających na doświadczenia ludzi, zarówno te pośrednie jak i bezpośrednie wynikające z dobrowolnej lub przymusowej pracy dla DTO (Chomczyński, Guy 2019; Chomczyński, Guy, Cortina Cortés 2019). W wypowiedziach badanych często padały podobne do siebie stwierdzenia o zabarwieniu deterministycznym a nawet fatalistycznym. Sugerowały one zbiorowo wytworzony mentalny obraz rzeczywistości wskazujący na swoistą wiarę w nieuniknioną fatum, mianowicie wizji rychłej śmierci w wyniku pracy dla

¹ Artykuł jest rezultatem półrocznego stypendium naukowego typu post-doc, zrealizowanego na uczelni *Universidad Nacional Autónoma de México* w Meksyku w ramach programu EMA2 EURICA finansowanego przez Unię Europejską (kod aplikanta: EP2088AE2C). Badania obejmowały problematykę przestępczości nieletnich, przestępczości zorganizowanej, przemyt narkotyków i korekcyjne instytucje dla młodzieży i dorosłych. W ramach projektu pracowałem także na rzecz komisji obrony praw człowieka (*Comisión de Derechos Humanos, México CD*).

kartelu albo też inkarceracji. Na podstawie uzyskanych wstępnych danych, nie byliśmy w stanie odnieść ich do istniejących teorii kryminologicznych, co zachęciło nas do dalszych badań eksploracyjnych i prac nad alternatywnym wytłumaczeniem, mianowicie koncepcją *kolektywnej trajektorii* KT (*collective trajectory*). Zastosowane podejście metodologiczne i teoretyczne oparte na paradygmacie interpretatywnym (Blumer 1966, 1969; Wilson 1970; Konecki, Chomczyński 2012; Hobbs 2017; Konecki 2017) pozwoliło na uchwycenie niuansów biograficznych i ich interpretacji dokonywanych przez badanych, w ramach ujawnianych przez nich narracji (Noaks, Wincup 2004; Fleetwood 2015; Miller, Palacios 2017; Nelken 2017; Chomczyński 2018).

Przestępczość zorganizowana w świetle literatury

Literatura przedmiotu odnosząca się do meksykańskich DTO jest nad wyraz skąpa i często o niewielkiej wartości naukowej, choć wiele jest opracowań w formie reportaży czy też publicystyki. Jeszcze trudniej jest znaleźć wiarygodne opracowania naukowe odnoszące się do rekrutacji młodych ludzi przez grupy przestępcze w Meksyku, jeśli nie liczyć raportów dotyczących ogólnej sytuacji młodzieży zagrożonej wykluczeniem i przestępczością (Azaola 2015, 2017, 2018). Istniejące źródła naukowe najczęściej bazują na innych opracowaniach, które z kolei często nie są poparte empirią, lecz ogólnymi spostrzeżeniami, przybierając postać esejów czasami wspartych oficjalnymi statystykami (Sánchez, Aguilar 2017; Breckin 2019). Niedostatek literatury odnoszącej się bezpośrednio do meksykańskich DTO na pierwszy rzut oka można zrekomensować źródłami na temat relatywnie dobrze zbadanych gangów. Należy jednak zauważyć, że oprócz sporów definicyjnych odnoszących się do samego nazewnictwa (Hazen, Rodgers 2014; Fraser, Hagedorn 2018), lecz także i tego, co się kryje pod nazwą „gang” (Klein, Maxson 2006: 4), ten typ struktury przestępczej nie pasuje do badanej przez nas zbiorowości członków DTO. Alistair Fraser i John M. Hagedorn (2018, zob. także Bennett, Holloway 2004; Franko 2017: 360–362) przekonują, że dotychczasowe podejścia teoretyczne nie do końca są eksplikatywne dla zjawiska powstawania i funkcjonowania potężnych organizacji przestępczych o międzynarodowej skali oddziaływania. Kartele narkotykowe to ponadnarodowe, wyspecjalizowane, potężne organizacje przestępcze (Campbell 2009; Astorga, Shirk 2010; Grillo 2013; Osorno 2014; Buscaglia 2015; Maldonado Aranda 2018), których wpływy pozwalają na korupcję zarówno przedstawicieli klasy politycznej jak i organów ścigania (Rios 2012, 2013; Bunker 2013).

Pierwsze badania etnograficzne nad uczestnictwem młodych ludzi w strukturach przestępczych wykazały, że opiera się ono na bliskości relacji interpersonalnych w ramach zamieszkujących je społeczności, które są dotknięte problemem struk-

turalnych nierówności występujących na określonym terytorium (Thrasher 1927). W konsekwencji dorastający tam nastolatki doświadcza obok ubóstwa także silnej integracji i procesów więziotwórczych wzmacniających solidarność, wspólnych wartości i braterstwa (*fraternity*) mających wpływ na postawę konformistyczną wobec grupy (Thornberry et al. 1993, 2003; Hagedorn 1994; Scott 1994; Bourgois 1995; Venkatesh 2008; Watt, Zapeda 2012: 68; Phillips, Bowling 2017; Carson, Esbensen 2019; Comunale et al. 2020). Ponadto, społeczeństwo Meksyku zalicza się do światowej czołówki tych najbardziej spolaryzowanych ekonomicznie na świecie. Raport *Transparency International* (2020) poświęcony społecznemu spostrzeganiu korupcji lokuje Meksyk na 124 miejscu na 180 zbadanych krajów z wynikiem 31 punktów na 100 możliwych. Społeczne przekonanie o korupcji władz wraz z silnymi nierównościami ekonomicznymi pogłębia jeszcze bardziej problemy społeczne, które wzmacniają pozycję DTO jako atrakcyjnego pracodawcy. W przypadku karteli narkotykowych można zauważyć, że są one obecne na obszarach umożliwiających produkcję, transport, ulokowanych blisko granicy lub portów (Morris 2013; Magaloni 2020: 1127), lecz także w najuboższych regionach Meksyku. Prezydent Calderón zauważył, że przestępczość zorganizowana dominująca na tych obszarach wzrosła na tyle, że „stała się problemem dla państwa, próbując je zastąpić” (Wilkinson, Ellingwood 2010). Edgardo Buscaglia specjalizujący się w działalności karteli narkotykowych stwierdził, że „około jednej trzeciej meksykańskich miast jest kontrolowana przez przestępczość zorganizowaną” (Corchado 2010). Na tych terenach wykluczenie społeczne, brak zainteresowania ze strony państwa wraz z korupcją lokalnej władzy, ubóstwo i ograniczone możliwości zarobkowania tworzą właściwy klimat dla decyzji o przyłączeniu się do organizacji przestępczych (Grillo 2013, 2018; Osorno 2014; Maldonado Aranda 2018; Guerra 2020; Chomczyński, Guy 2021).

Literatura przedmiotu dostarcza licznych dowodów na to, że czynnikiem mającym wpływ na wstępowanie młodych ludzi w szeregi struktur przestępczych oprócz aspektu terytorialnego i społeczno-ekonomicznego są także określone predyspozycje. Badania prowadzone w Stanach Zjednoczonych skłaniają do wniosku, że drogą przestępczą (Pękala et al. 2021a; Pękala et al. 2021b) w tym także gangi, zasilają osoby, które wykazują predyspozycje do przemocy, agresji, ryzyka (Thornberry et al. 1993; Lahey et al. 1999; Klein, Maxson 2006; Estrada et al. 2016). Ponadto, wyodrębnić można także czynniki (społeczne, psychologiczne, ekonomiczne), które składają się na decyzje dołączenia do grup przestępczych (Decker, Van Winkle 1996: 65; Densley 2012; Comunale et al. 2020). Badania wykonane zarówno w Stanach zjednoczonych jak i poza nimi (Thornberry et al. 1993) pozwalają mówić o „modelu selekcyjnym” uczestnictwa młodych ludzi w grupach przestępczych, czyli o grupie czynników, które decydują o wstępowaniu w szeregi struktur przestępczych (Drummond, Dizgun, Keeling 2019). W ramach podejścia selekcyjnego zaproponowanego przez Terence’a Thornberry’ego oraz zespół (1993) udowodniono, że organizacje przestępcze rekrutują i „selekcjonują” nowych członków, biorąc pod uwagę ich dewiacyjną przeszłość i skłonności

(przynależność członków rodziny do gangów, konflikty z prawem, uzależnienie od narkotyków, skłonności do agresji, ryzyka etc.). Dalsze prace kryminologów, w tym badania przeprowadzone przez Holli Drummond i zespołu (2019) w Medellin (Kolumbia) potwierdziły słuszność tego modelu. Podejście selekcyjne znalazło także grono krytyków, którzy uznawali je za zbyt deterministyczne i redukcjonistyczne, przecząc tym samym założeniu o wolnej woli człowieka w zakresie decydowania o swoim losie (Densley 2012: 11), zostawiając tym samym przestrzeń dla badań ukierunkowanych bardziej indukcyjnie i holistycznie (Charmaz, Mitchell 2001; Holmes, Marcus 2008; Fleetwood 2015).

Ponadto, analiza literatury wskazuje, że zdecydowana większość empirycznych badań kryminologicznych oparta jest na metodach statystycznych oraz perspektywie makro (Copes et al. 2016), co rzutuje także na obecność wciąż niepoznanych obszarów, jak choćby tych odnoszących się do subiektywnych racjonalizacji dokonywanych przez osoby zasilające szeregi organizacji przestępczych. Choć w coraz większym stopniu w czołowych czasopismach kryminologicznych publikuje się badania prowadzone w duchu jakościowym i metod mieszanych (*mixed methods*) (Copes et al. 2020), to jednak nadal istnieje miejsce dla pogłębionych badań jakościowych, opartych na długotrwałych relacji z osobami badanymi (Hammersley, Atkinson 2007; Gobo, Molle 2017; Chomczyński 2018; Treadwell 2020), które oprócz odpowiedzi na pytanie: „jak jest?” dostarczają wyjaśnień „dlaczego tak jest?”. Przyjęta tutaj perspektywa interakcyjna i metodologiczna osadzona jest w narracjach badanych, które wskazują na doniosłą rolę czynników społecznych, relacji grupowych oraz socjalizacji w procesie rekrutacji młodych ludzi do DTO.

Przegląd literatury amerykańskiej i brytyjskiej poświęconej gangom wskazuje na ograniczoną przydatność wniosków płynących z badań nad nimi wobec problematyki DTO. Prace odnoszące się do międzynarodowych „ulicznych” organizacji przestępczych (transnational street-level criminal organizations) wskazują na nieadekwatność pojęcia gangu do tychże grup (Hazen Rodgers 2014; Fraser, Hagedorn 2018: 22). Malcolm W. Klein i Cheryl L. Maxson (2006: 4) rozumieją gang jako „trwałą i uliczną grupę młodzieżową, której udział w nielegalnej działalności jest częścią jej tożsamości grupowej” (tłum. własne). Taka definicja w żadnym stopniu nie odnosi się do charakterystyki badanych przez nas osób przynależących do meksykańskich DTO lub też starających się wejść w ich struktury. Tak definiowane gangi bardziej niż meksykańskie kartele charakteryzują młodzieżowe grupy przestępcze obecne w Stanach Zjednoczonych i Europie, w tym głównie Wielkiej Brytanii i państwach cechujących się silną reprezentacją emigranckich grup przestępczych, gdzie trzonem jest etniczność (por. Irszczyk 2017: 232; Phillips, Bowling 2017). Meksykańskie DTO stanowią zupełnie inną jakość, gdyż z jednej strony są niemalże monolityczne etnicznie, w odróżnieniu do gangów amerykańskich, z których ocenia się, że 46% jest wielorasowa (Bilchik 1999) zwłaszcza w mniejszych miastach (Wilson 2000: 24), zaś z drugiej, co bardziej istotne, są to organizacje na tyle potężne i mające przez

swoją obecność tak przemożny wpływ na społeczność i władzę lokalną, centralną i organy ścigania, że młodzi ludzie definiują sytuację, w jakiej się znajdują jako bez wyboru, zwłaszcza gdy otrzymają wiążącą ofertę współpracy ze strony kartelu (Astorga, Shirk 2010; Grillo 2013; Osorno 2014; Buscaglia 2015; Ernst 2018, 2019). Także zebrany przez nas materiał empiryczny potwierdza, że odrzucenie propozycji pracy dla kartelu może wiązać się z niebezpieczeństwem zarówno dla osoby, której jest ona oferowana, jak również jej rodziny. Zjawisko to jest szczególnie silne na terenach silnie zdominowanych przez obecność karteli, np. w tzw. rejonie złotego trójkąta (stany Sinaloa, Durango i Chihuahua). Należy zauważyć, że meksykańskie DTO, w odróżnieniu choćby od brytyjskich gangów ulicznych (Coomber, Moyle 2018), mają wpływ na społeczeństwo meksykańskie w wymiarze makro (rząd centralny, policja szczebla federalnego), mezzo (rząd lokalny i policja szczebla lokalnego) i mikrosocjalnym (społeczności lokalne i ich członkowie, sąsiedztwa).

Konstatując można stwierdzić, że niniejsze badania wypełniają lukę w dotychczasowej wiedzy na temat meksykańskich karteli narkotykowych wpisujących się w krajobraz latynoamerykańskiej przestępczości zorganizowanej. Wyniki badań etnograficznych pozwalają na zajęcie stanowiska w kwestii mechanizmów leżących u podstaw rekrutacji do DTO oraz zaproponowanie nowego podejścia teoretycznego, które w sposób indukcyjny dostarcza wyjaśnień dla opisywanych tutaj procesów.

Koncepcja kolektywnej trajektorii jako rama teoretyczna

Ufundowane w większości na gruncie myśli zachodniej koncepcje kryminologiczne cechuje indywidualizm, wnioskowanie dedukcyjne, etnocentryzm i podejście makro-statystyczne stanowiące podłoże dla aspiracji do generalizowania wyników badań (Birkbeck 2006; Nelken 2009; Copes et al. 2016, 2020). Biorąc choćby pod uwagę funkcjonujący w kryminologii bipolarny podział na to, co stanowi dewiację i nie-dewiację (Sampson, Laub 1992; Akers 1998; Ulmer 2000) łatwo można wykazać, że jest to nadmierne uproszczenie, które ma ograniczoną wartość eksplikatywną w kontekście odmiennej kulturowo Ameryki Łacińskiej, w związku z czym nie pozwala teoretycznie wytłumaczyć indukcyjnie zaobserwowanych zjawisk. W realiach meksykańskiej ulicy, drobni dealerzy uliczni często oddają się sprzedaży narkotyków celem „podreperowania” budżetu rodzinnego (Chomczyński, Guy 2019; Chomczyński, Guy, Cortina Cortés 2019). Trudno zatem jednoznacznie określić ich w stygmatyzujących kategoriach „dewiantów”, biorąc pod uwagę kontekst społeczny, polityczny i ekonomiczny ich nielegalnej aktywności. Indywidualne wybory składające się na decyzję o sprzedaży narkotyków są przepełnione niuansami, przez co i sam termin „dewiacja” traci na adekwatności i niepotrzebnie „homogenizuje” mozaikę indywidualnych motywacji (Lianos, Douglas 2000).

Ekstrapolacja ufundowanych na gruncie myśli zachodniej sposobów wyjaśniania zaangażowania młodych ludzi w działania przestępcze i tych nielicznych prac odnoszących się do meksykańskich DTO nie zdaje egzaminu także z innego względu. Teorie kryminologiczne (np. teoria drogi życiowej) w zdecydowanej większości są oparte na dedukcji a do ich weryfikacji używa się z reguły standaryzowanych i predefiniowanych narzędzi badawczych (kwestionariusze, ankiety, testy, rejestry policyjne i sądowe, dane cenzusowe) i choć w ostatnich latach pojawiają się badania jakościowe (Copes et al. 2016; Giordano 2020), to jednak zdecydowana większość opiera się na implementacji dedukcyjnych metod statystycznych (Laub, Sampson 1993; Drummond, Dizgun, Keeling 2019; Uggen 2000). Metody jakościowe, poprzez akcent położony na wnioskowanie indukcyjne (Strauss, Corbin 1990; Charmaz, Mitchel 2001), stwarzają większe możliwości wystąpienia kontekstu odkrycia (*serendipity*), będącego kluczowym elementem w prowadzeniu badań w odmiennym kulturowo kontekście (Rivoal, Salazar 2013; Chomczyński 2018). Status „obcego”, jaki zazwyczaj towarzyszy badaczom w odmiennym kulturowo środowisku, nakazywał wypracowanie platformy interpretacyjnej i metodologicznej respektującej głos badanych społeczności (*indegenously centered perspective*) w zdecydowanie większym stopniu, niż się to robi w badaniach kryminologicznych ukierunkowanych statystycznie (Birkbeck 2006; Holmes, Marcus 2008: 519–522; Nelken 2009; Treadwell 2020: 111). Centralnym punktem analiz były definicje sytuacji zawarte w narracjach badanych osób, na podstawie których dokonywałem rekonstrukcji mechanizmów decydujących o przystępowaniu młodych ludzi do DTO (Gobo, Molle 2017; Hobbs 2017).

Koncepcja KT opiera się na założeniu intersubiektywności przeżyć pozwalającej na rekonstrukcję znaczeń nadawanych przez badanych w odniesieniu do otaczającej ich rzeczywistości zewnętrznej (Harrington 2000: 728; Silverman 2011: 3–7; Konecki 2017: 144). KT jest intersubiektywna w tym znaczeniu, że opiera się na narracjach zakorzenionych i werbalizujących zdroworoządkową wiedzę i uwspólnione doświadczenia (Schütz 1951, 1953; Garfinkel 1967; Harrington 2000), które są przez dekady i kolejne pokolenia reprodukowane w ramach społeczności lokalnych. Społecznie konstruowana rzeczywistość stanowi zarazem podłoże i kontekst dla ich subiektywnych doświadczeń intensyfikowanych poprzez codzienne interakcje i silne więzi międzyludzkie, które warunkują proces obiektywizacji przeżyć (Berger, Lukmann 1991). Obiektywizacja doświadczeń członków społeczności dotkniętych aktywnością DTO wykracza ponad perspektywę indywidualną, gdyż skutek codziennych interakcji, uzgodnień, opowieści, symboliki (np. murale), tworzy byt ponadjednostkowy (Strauss 1995; Weaver, Fraser 2021), który zwrótnie leży u podstaw pierwotnej socjalizacji związanej z dorastaniem w określonym sąsiedztwie (Maldonado Aranda 2013, 2018; Azaola 2015; Ernst 2019). Sam proces obiektywizacji doświadczeń daje także możliwości badawcze i analityczne oparte na wzajemnym porównaniu i wyodrębnieniu pewnych regularności w toku kodowania materiału, i analizy indukcyjnej (Strauss, Corbin 1990; Konopásek 2008).

Czynnikiem wyróżniającym KT od innych teoretycznych koncepcji kryminologicznych (teoria napięć, drogi życiowej, społecznego uczenia się etc.) jest także podłoże teoretyczne, gdyż opiera się ona na podejściu interpretatywnym, stawiającym w centrum przeżycia badanych osób i nadawane przez nich znaczenia (Wilson 1970; Noaks, Wincup 2004; Fleetwood 2015; Hobbs 2017; Konecki 2017). David Nelken (2017: 419, zob. także Błachut, Krajewski 2007: 51) zwraca uwagę, że podejście interpretatywne w kryminologii to także zwrócenie uwagi na zmieniający się historyczny i kulturowy kontekst w odniesieniu „lokalnego” pojmowania rzeczywistości. W koncepcji kolektywnej trajektorii ważne jest zatem symboliczno-interakcjonistyczne założenie definiowania sytuacji (Blumer 1966, 1969), jak i podejmowaniu na tej podstawie decyzji przez aktorów społecznych (Fagerhaugh, Strauss 1977). Samo pojęcie trajektorii zaczerpnięte jest z pracy Shizuko Fagerhaugh i Anselma Strauss’a (1977) *Politics of Pain Management: Staff-Patient Interaction* oraz z koncepcji Gerharda Riemanna i Fritza Schütze’a (1991) *“Trajectory” as a basic theoretical concept for analyzing suffering and disorderly social processes*. W przypadku badań Fagerhaugh i Strauss (1977) szczególnie przydatna była kategoria spodziewanej trajektorii (*expected trajectory*), która pierwotnie została zastosowana dla opisu terminalnie chorych spodziewających się kolejnych etapów doświadczanej przez nich choroby. James L. Hallenbeck (2003) kontynuował badania Fagerhaugh i Strauss akcentując procesy świadomościowe następujące u osób chorych związane z ich opieką medyczną. Trajektoria pacjentów opiera się na procesie uświadamiania sobie przez nich własnej sytuacji w interakcji z członkami rodzin i personelem medycznym przy stopniowej utracie kontroli nad rozwojem wydarzeń. Riemann i Schütze (1991: 336) wyszli z szerszej koncepcji trajektorii zwracając uwagę, że stanowi ona „łańcuch wydarzeń, do którego wiele osób nieintencjonalnie przyczynia się i od których nie ma ucieczki”. Podejmują oni (337) także istotny dla problematyki niniejszych badań temat kosztów „wyjścia” z trajektorii. Trajektoria opiera się na ciągu nie w pełni zależnych od jednostki zdarzeń, których nie jest ona w stanie uniknąć bez poniesienia wysokich kosztów związanych z wyjściem poza trajektorię.

Koszty te są szczególnie dotkliwe dla kolektywistycznych społeczeństw latynoamerykańskich, gdzie grupa przeważa nad jednostką wpływając na jej swobodę wyboru, zaś sama przynależność ma duże znaczenie w porównaniu do bardziej indywidualistycznych kultur zachodnich. Carolina Gomez i Kimberly A. Taylor (2018: 34) określają meksykańską „odmianę” kolektywizmu jako „wertikalną”, wskazując na dwa istotne elementy wyróżniające kulturę meksykańską, mianowicie kolektywizm i przywiązanie do relacji hierarchicznych. Koncepcja kolektywizmu wertykalnego wydaje się mieć także szersze podstawy empiryczne. Dla porównania, opracowany przez Gerda Hofstede i zespół (2007: 91) wskaźnik kolektywizmu/indywidualizmu w przypadku Stanów Zjednoczonych wynosi 91 (indywidualizm) w skali porządkowej od 1 do 104, zaś dla Meksyku 30 (kolektywizm) wśród 74 zbadanych przez niego krajów. Znaczne zróżnicowanie wyników daje pewien pogląd na głębokie różnice kulturowe, mentalnie (Maldonado Aranda

2013, 2018; Gomez, Taylor 2018) tych sąsiadujących i blisko kooperujących ze sobą krajów (Morris 2013). Te same badania Hofstede i zespołu (2007: 57) w przypadku wskaźnika hierarchizmu lokują Meksyk na pozycji 10/11 na siedemdziesiąt cztery zbadane kraje z punktacją 81 na 104 (silny hierarchizm). Dla porównania Stany Zjednoczone w tej klasyfikacji osiągnęły 57/59 miejsce na siedemdziesiąt cztery kraje z punktacją 40 na 104 (egalitaryzm). Koniunkcja kolektywizmu i hierarchiczności, jaka cechuje społeczeństwo meksykańskie, tworzy kulturową ramę, w której jednostka jest bardziej skłonna do podporządkowania się woli grupy względem „zachodnich” kręgów kulturowych.

Egzemplifikacją jest empirycznie zaobserwowana uległość osób wstępujących w szeregi karteli narkotykowych wobec sytuacji, w jakiej się znaleźli i akceptacja dla doświadczanej podległości. W przypadku proponowanego tutaj podejścia „kolektywność” trajektorii polega na tym, że jest to społecznie konstruowane zjawisko w ramach kontekstu kulturowego, oparte na długotrwałych, często przekazywanych z pokolenia na pokolenie doświadczeniach biograficznych społeczności lokalnej wykraczających poza indywidualne przeżycia (Strauss 1995). Biografie członków wspólnoty wyeksponowanej na długotrwałą obecność DTO i jej konsekwencje mimo pewnych jednostkowych różnic, upodabniają się do siebie w toku codziennych sąsiedzkich interakcji tworząc kolektywne doświadczenie, które synergicznie przybiera kształt grupowego definiowania sytuacji, a także powstawanie kolektywnej pamięci i tożsamości (Weaver, Fraser 2021: 9).

Koncepcja kolektywnej trajektorii opiera się także na typowej dla Meksyku wspólnotowości małych społeczności osadzonych w ramach wspólnie zamieszkiwanego terytorium, którą cechują bliskie, bezpośrednie relacje oparte na silnych więziach typowych dla *Gemeinschaft* (Tönnies 2001). Dzieci i młodzież pochodzące ze społeczności dotkniętych DTO, w toku socjalizacji nabywają kolektywnie tworzoną, negocjowaną i zawężoną percepcję rzeczywistości, która w procesie społecznego uczenia się (*social learning*) jest postrzegana jako pozbawiona innych opcji jak tylko praca tam, gdzie pracują inni z najbliższego otoczenia. Subiektywne przeżycia w toku interakcji konstruujących rzeczywistość społeczną ulegają obiektywizacji (Berger, Luckmann 1991) i stają się częścią branej za pewnik (*taken for granted*) normalności (Dalhouse, Frideres 1996; Kulik 2002; Macit 2018; Chomczyński, Guy 2021; Chomczyński, Guy, Cortina Cortés w druku).

Proces reprodukcji status quo w oparciu o interakcje ze znaczącymi innymi, definiowanie sytuacji przez osoby badane w kategoriach ograniczonych opcji i międzypokoleniowe „dziedziczenie” statusu w naturalny sposób przybliży KT do pojęcia habitusu (Bourdieu, Passeron 1990; Bourdieu, Wacquant 1992). Koncepcja ta jest wykorzystywana także obecnie przez kryminologów zainteresowanych karierami kryminalnymi, handlem narkotykami i wstępowaniem w szeregi grup przestępczych (Sandberg, Fleetwood 2016; Macit 2018; Weaver, Fraser 2021). Habitus pozwala wyjaśnić, w jaki sposób dzieci i młodzież na drodze wczesnej socjalizacji internalizują normy, wartości, światopogląd i praktyki, nabywając podobny sposób rozumienia rzeczywistości społecznej i sposoby działania. Sveinung Sandberg i Jennifer

Fleetwood (2016: 377) wyjaśniają mentalnie zawężający efekt habitusu w ramach społecznego pola „ulicy”, gdzie:

Dorastanie w kontekście społecznej marginalizacji często wiąże się z brakiem innych historii [...] i dobrze rozwiniętym repertuarem opowieści ulicznych, które oprócz ucieleśnionych kompetencji i ogólnie braku kapitału kulturowego, dodatkowo wiążą ludzi z ulicznym „polem”.

Zgodzić można się z Sandbergiem (2008: 157), że kapitał uliczny jest doświadczeniem uwewnętrznionym aktora społecznego.

Chociaż habitus jest przydatny w dyskusji o trajektorii zbiorowej, to jednak nie jest z nią tożsamy. Podczas gdy habitus i trajektoria zbiorowa koncentrują się na długoterminowej wczesnej socjalizacji, to jednak teoria Pierre Bourdieu i Jean-Claude Passeron koncentruje się bardziej na przynależności do określonej klasy społecznej (Bonnewitz 2002; Weaver, Fraser 2021: 5) i nabywania typowego dla niej światopoglądu i „realnych możliwości” kontekście społeczno-historycznym (Matuchniak-Krasuska 2015: 89) niż na ekspozycji na silną obecność organizacji (w tym przypadku zajmujących się handlem narkotykami). Trajektoria zbiorowa jest zatem mniej skupiona na przynależności do klasy społecznej, ale bardziej na społeczności zamieszkującej określone terytorium. Z tego powodu koncepcja habitusu pomaga rozważyć mentalne, terytorialnie ukontekstowane „mentalne przygotowanie” do popełnienia przestępstwa, zamiast deterministycznego wyjaśnienia kontynuowania kariery przestępczej lub jej zaniechania lub zaprzestania przestępczości.

Metodologiczne podstawy badań

W badaniach zastosowano podejście etnograficzne, które jest szczególnie cenne w przypadku badań, gdzie trudno jest dotrzeć do danych empirycznych. Terenowe badania jakościowe sprawdzają się w społecznościach zamkniętych, wykluczonych, dotkniętych przestępczością, do których dostęp jest ograniczony, zaś badacz zmuszony jest elastycznie reagować na zmieniające się okoliczności badawcze (Adler 1993; Fielding 2004; Noaks, Wincup 2004: 75; Curtis 2010; Hobbs 2017; Chomczyński 2018; Macit 2018, Treadwell 2020). W takich okolicznościach badawczych warunkiem *sine qua non* jest nawiązanie długotrwałych, bezpośrednich relacji pomiędzy badaczem i badanymi. U ich podstaw leżą długie pobyty badacza w naturalnym środowisku badanych, dzięki czemu interakcje z badanymi przybierają na intensywności. W efekcie następuje kluczowy dla badań i jakości zbieranego materiału empirycznego proces budowania wzajemnego zaufania (Adler 1993; Hammersley, Atkinson 2007; Silverman 2011, Bucerius 2017; Gobo, Molle 2017; Chomczyński 2018). Argument nawiązywania bliskich bezpośrednich

relacji z badanymi społecznościami jest szczególnie istotny w przypadku badań kryminologicznych, gdzie liczy się fizyczna obecność badacza, która pozwala eksplorować codzienny wymiar interakcji i tłumaczyć niejako „od środka” zaobserwowane zjawiska (Matza 1964; Treadwell 2020).

Początek badań to lata 2015–2016, kiedy w ramach stypendium naukowego EURICA² przeprowadzone zostały kilkumiesięczne obserwacje bezpośrednie uczestniczące w spauperyzowanych dzielnicach miasta Meksyk, mianowicie Tepito, Iztapalapa i Tacubaya. To właśnie w tych silnie narażonych na przestępczość społecznościami udało się uzyskać kontakt do osób dotkniętych obecnością DTO lub pracujących dla nich. Przy pozyskiwaniu kolejnych rozmówców wykorzystałem metodę kuli śnieżnej, która sprawdza się w przypadku badań etnograficznych i eksploracyjnych (Biernacki, Waldorf 1981; Çelik, Lüküslü 2012; Gobo, Molle 2017), podejmowanych w trudnym terenie (Adler 1993; Fielding 2004; Chomczyński 2017, 2018; Crewe 2018). W przypadku dostępu do niepublikowanych raportów, a zwłaszcza wstępu do instytucji korekcyjnych, zarówno dla nieletnich jak i dorosłych był on możliwy dzięki Meksykańskiej Komisji Obrony Praw Człowieka (*El Comisión Nacional de los Derechos Humanos*), z którą współpracowałem.

W przypadku badań terenowych, gdzie badacz nawiązuje bliskie relacje z badanymi społecznościami, należy poddać refleksji wpływ badacza na osoby badane jak również sposób pozyskiwania danych empirycznych oraz ich interpretację (*positionality*). Brian Bourke (2014) podkreśla, że „pozycjonowanie” obejmuje również analizę wpływu obecności badacza, jego aktywności i naturalnej subiektywności na działalność badawczą, w związku z czym należy się zastanowić w jaki sposób te wpływy ograniczać i „regulować” w sposób świadomy. W przypadku badań terenowych w Meksyku przynależność badacza do innego kręgu kulturowego, etnicznego i statusowego (Fielding 2004; Hammersley, Atkinson 2007; Chomczyński 2017, 2018) miała wpływ na proces uzyskiwania zaufania ze strony badanych, nawiązywania z nimi kontaktu, a także funkcjonowania we wrogim terenie, jakim są kryminogenne społeczności lokalne czy instytucje korekcyjne dla nieletnich i dorosłych (*hostile environment*). Celem równoważenia negatywnych zjawisk towarzyszących określonej pozycji badacza w środowisku badawczym zastosowano perspektywę metodologiczną opartą na włączaniu społeczności lokalnej (*indigenously-centered perspective*) w projektowanie narzędzi badawczych a także interpretację danych (Holmes, Marcus 2008; Gobo, Molle 2017). Angażowanie badanych w projektowanie badań ma jeszcze tę zaletę, że zmniejszyło dystans pomiędzy badaczem i badanymi, jak również pomogło zwiększyć trafność i adekwatność zadawanych pytań.

² Stypendium typu *post doc* odbyło się w ramach programu EMA 2 EURICA finansowanego przez Komisję Europejską i zostało zrealizowane w *Instituto de Investigaciones Sociales* na *Universidad Nacional Autónoma de México* w mieście Meksyk. W ramach programu stypendialnego prowadziłem badania etnograficzne nad przestępczością zorganizowaną oraz interakcjami w zakładach karnych i poprawczych.

Zdecydowałem się także na włączenie w prowadzenie badań intermediatora, Miguela (pseudonim). Miguel był i nadal jest nieformalnym przywódcą duchowym zmarginalizowanych społeczności, których członkowie są zaangażowani w pracę dla DTO. Posiada on dobre relacje z badanymi, natomiast będąc członkiem zespołu badawczego, pomagał nam uzyskiwać dane wysokiej jakości, które w innych okolicznościach pozostawałyby niedostępne (Fielding 2004; Noaks, Wincup 2004; van Dun 2014; Treadwell 2020). Bliska relacja z intermediatorem pozwalała na bieżąco dyskutować konsekwencje pozycjonowania badacza, jak również w znacznym stopniu pozwoliła na integrację z badanymi. Punktem zwrotnym było uzyskanie zaproszenia do wzięcia udziału w maju 2016 roku w pielgrzymce do Chalma (drugie najważniejsze miejsce kultu religijnego w Meksyku po Guadalupe) wraz z członkami społeczności zagrożonych biedą, wykluczeniem i przestępczością zorganizowaną (Tepito, Tacubaya, Iztapalapa a także inne). Udział w pielgrzymce okazał się kamieniem milowym dla procesu uzyskiwania wiarygodnych, bogatych danych jakościowych. Badani przełamywali naturalny opór i poprzez włączanie badacza w swoje codzienne rytuały związane z pielgrzymowaniem stopniowo obdzielali go zaufaniem, dzieląc się coraz obficie szczegółami swoich biografii (Bucerius 2017). W wielu przypadkach pojawiał się także kontekst odkrycia (*serendipity*) wynikający z naturalnych, spontanicznych relacji z badanymi, którzy ujawniali przed badaczem nowe okoliczności ich udziału w DTO (Glaser, Strauss 1967; Rivoal, Salazar 2013; Gobo, Molle 2017; Chomczyński 2018).

Od 2015 roku z pomocą Miguela przeprowadziłem dziewięćdziesiąt dwa wywiady, gdzie siedemdziesiąt pięć osób to obecni i byli członkowie DTO, z których zdecydowana większość (sześćdziesięciu pięciu) odbywa aktualnie lub odbywała karę pozbawienia wolności albo też była osadzona w zakładach poprawczych. Wśród grupy osadzonych były osoby zajmujące najwyższe miejsca w hierarchii DTO (zastępcy szefa DTO, szefowie regionów, księgowi), lecz także szeregowi członkowie (płatni zabójcy, porywacze, dealerzy). Badaniami objęliśmy także osoby niezwiązane z DTO, które posiadały specjalistyczną wiedzę lub doświadczenie (sędziowie, personel instytucji korekcyjnych, akademicy, pracownicy NGO), a także członków rodzin osób powiązanych z DTO i przedstawicieli społeczności lokalnych doświadczonych obecnością DTO.

Długość wywiadów, w zależności od okoliczności, wahała się od 40 minut do 3 godzin. Tak silna dyspersja była konsekwencją zarówno okoliczności prowadzenia rozmów z badanymi (rozmowy prowadzone „na wolności” lub za murami zakładów karnych) jak również stopnia zaufania, jakim mnie obdarzali w danym momencie. Gdy po upływie czasu zaufanie ze strony badanych wzrastało, wielokrotnie zdarzało mi się wracać do tych samych rozmówców, by pogłębić uzyskane wcześniej informacje lub też zwiększyć ich wiarygodność. Zdarzało się również, że wywiady z tymi samymi rozmówcami ponawiał Miguel po jakimś czasie. Średnia wieku badanych zaangażowanych w pracę dla DTO wyniosła 29 lat, zaś wiek inicjacji przestępczej – 14 lat.

W badaniach zastosowana została także triangulacja danych, metodologiczna oraz badacza (Denzin 1978; Hammersley, Atkinson 2007). W przypadku triangulacji danych materiały były pozyskiwane z różnych źródeł, mianowicie od osób zaangażowanych bezpośrednio w pracę dla DTO, pośrednio jako członkowie rodzin osób będących w szeregach DTO jak i członków społeczności lokalnych dotkniętych DTO a także ekspertów posiadających specjalistyczną wiedzę na ten temat. Triangulacja metodologiczna objęła wykorzystanie w badaniach narzędzia wywiadu swobodnego, obserwacji uczestniczącej jawnej oraz analizy danych zastanych (regulaminy, fotografie, reportaże, materiały filmowe i opisy zamieszczone przez DTO w Internecie). Włączenie intermediatora i społeczności badanej w proces kształtowania narzędzi badawczych i interpretację danych wypełniają znamiona triangulacji badacza. Ponadto intermediator asystował także przy prowadzeniu wywiadów swobodnych, z których większość odbywała się w języku hiszpańskim, zaś później była transkrybowana na język angielski.

Dane jakościowe analizowane były przy wykorzystaniu programu ATLAS TI w wersji 8.4.2. Kluczowe kategorie analityczne wygenerowane zostały indukcyjnie na podstawie rzeczowego i substancywnego kodowania materiału jakościowego (Glaser, Strauss 1967; Strauss, Corbin 1990; Konopásek 2008; Konecki, Chomczyński 2012; Niedbalski 2014). Celem zapewnienia anonimowości i poufności uzyskanych danych, zwłaszcza w kontekście wrażliwego tematu realizowanego w niebezpiecznym terenie (Adler 1993; Fielding 2004), zdecydowałem się na ukrywanie prawdziwych imion rozmówców, jak również znaczne skrócenie cytatów celem zatajenia okoliczności mogących wskazać na źródła informacji (Noaks, Wincup 2004; Saunders et al. 2014). Podjęte zabiegi zmniejszające ryzyko wypełniania znamiona etyki, lecz jak słusznie zauważa Will van den Hoonaard (2003: 143) „zupełna anonimizacja jest nieosiągalna”.

„Kim chcę zostać w przyszłości? Sicario!” Nieletni w szeregach DTO

Sytuacja, w której DTO popadają w intensywny i długotrwały konflikt zarówno z siłami rządowymi, jak i konkurencją, to czas wzmożonych działań rekrutacyjnych. Szefowie karteli z reguły liczą się ze wzrostem ofiar w swoich szeregach, w związku z czym podejmują się uzupełnienia „kadr”, zwłaszcza tych wykonujących najbardziej ryzykowne zadania. America Y. Guevara (2013) dokonała podziału na dwa rodzaje rekrutów, mianowicie ci o wysokiej wartości (*high value recruits*), do których przynależą przedstawiciele wymiaru sprawiedliwości i organów ścigania, żołnierze elitarnych jednostek oraz rekruci o niskiej wartości (*low level recruits*), którzy są wykorzystywani do niskopłatnych prac o wysokim ryzyku, zabójcy na zlecenie, porywacze, szmuglerzy czy uliczni handlarze narkotyków. Meksykańskie

kartele są na tyle potężne, że są w stanie pozyskać personel o „wysokiej wartości” (Astorga, Shirk 2010; Ernst 2018). Santiago (43) powiązany z jednym z DTO uważa, że: „Niektórzy z rekrutowanych osób byli byłymi żołnierzami armii i jednymi z członków najlepszych elitarnych sił; byli [to] policjanci lub federalni, dobrze przygotowani ludzie. Ci byli agenci są dla nich niezwykle cenni, ponieważ są zimnokrwistymi jednostkami, które nie wahają się zabić lub porwać”.

Najczęściej jednak rekrutowani są małoletni, którzy wykonują najbardziej niebezpieczną i obciążoną największą śmiertelnością pracę (Azaola 2017, 2018; Ernst 2019; Holmes, Soto 2019; Chomczyński, Guy 2021). Ta ostatnia grupa rekrutów określana jako *carne de cañón* (mięso armatnie), gdyż w związku z rywalizacją pomiędzy kartelami lub konfrontacją z siłami rządowymi, cechuje się największym wskaźnikiem śmiertelności, a zatem i fluktuacji (Rios 2013; Ernst 2018). The Guardian podaje, że w 2019 roku ofiarami karteli padało dziennie ok. 100 osób (Phillips 2019, por. także Morris 2013 Matuchniak-Krasuska 2015; Weaver, Fraser 2021). Manuel (47), odbywający karę pozbawienia wolności za udział w zorganizowanej grupie, potwierdza strategię rekrutacyjną DTO względem małoletnich: „[kartele] używają nastolatków jako przynęty, a jeśli jest jakiś problem, są aresztowani, płacąc za zbrodnie kartelu. [Dzięki nim] wyżsi rangą członkowie grupy są nietknięci i nadal działają”.

Badania wskazują, że u źródeł zaangażowania młodych ludzi w pracę dla DTO tkwią znaczne nierówności społeczne, ekonomiczne i edukacyjne występujące w Meksyku (Azaola 2015, 2018; Chomczyński, Guy 2019; Chomczyński, Guy, Cortina Cortés 2019; Ernst 2019). Kartele narkotykowe wykorzystują fakt niedostatku, jak również braku pomocy ze strony instytucji państwowych, co kreuje w społecznościach poczucie porzucenia i braku planów na przyszłość (Grillo 2018; Maldonado Aranda 2018; Moreno, Urteaga 2019). Kolektywne definiowanie sytuacji w kategoriach bez wyjścia tłumaczy, w jaki sposób społeczność lokalna dotknięta DTO internalizuje i uwspólnia narrację bierności i konformizmu. Jest ona oparta na grupowo wypracowanej percepcji pracy dla kartelu jako strategii wyjścia z biedy i uzyskania wyższego statusu, którego inne opcje nie zapewniają (Schütz 1953; Garfinkel 1967; Dalhouse, Frideres 1996; Macit 2018).

Młodzi rekruci pochodzący ze spauperyzowanych społeczności dotkniętych wieloletnią obecnością DTO wybierają styl życia „*narco*”, ponieważ są zafascynowani możliwościami związanymi z pracą dla nakrobiznesu. W toku socjalizacji i w ramach dorastania w społecznościach zagrożonych przestępczością narkotykową, nauczyli się marzyć o sukcesie, który definiowali w kategoriach pracy dla kartelu. Jeden z rozmówców wyjaśnia tę kwestię w wywiadzie:

N. Pequeño: [rekruci] znajdują sposób, aby do nich dołączyć. „Są silni, przyłączam się do nich”. To nie jest tak, że szukają ludzi, sądzę, raczej, że [to ty] szukasz ich: „Chcę być taki duży jak on”, „Zamierzam być jak on”, „on ma wszystko”, rozumiesz mnie? Nie szukają dzieci, które chcą odejść [...] jest odwrotnie, nie? Kiedy jesteś młodszy, widzisz luksusy, ich styl

życia, telewizję, ludzi takich jak el Chapo Guzmán i mówią, że kiedy dorosną, chcą być taki jak on, nie? Wielu myśli tak samo. (niezależny dealer narkotykowy, 37 lat)

Z wypowiedzi badanych wynika, że stałym elementem rekrutacji jest tworzenie wizji sukcesu, pozycji opartej na dostępie do dóbr luksusowych i władzy. Szczególnie podatni na ten przekaz są nastolatki, którzy z jednej strony są na tyle młodzi by nie mieć dostatecznego doświadczenia aby krytycznie ocenić składane przez rekruterów obietnice, zaś z drugiej obserwowali i często mieli bezpośredni dostęp do osób, które łamiąc prawo „dorobiły się” i „osiągnęły sukces”. W naturalny sposób stają się oni wzorami do naśladowania, zaś ich wystawny styl życia pomaga tworzyć plany oparte na pracy dla kartelu. Pedro (28) z kartelu *La Union de Tepito* wspomina swoje początki i proces rekrutacji do organizacji przestępczej.

Badacz: Podeszli do ciebie i zaproponowali ci tę pracę?

Pedro: Nie, potem przyszli w grupie, w tej chwili był to jeden lub dwóch facetów rekrutujących ludzi, przekonujących piętnasto- szesnastolatków; sami nastolatki, także narkomani.

Badacz: Więc używają tych młodszych i narkomanów dla własnej korzyści?

Pedro: Tak, wielu z nich. Rozmawiali z nimi o tym idealnym świecie *fantasy* [...].

Badacz: Tak ich przekonują?

Pedro: Dam ci broń, dobre ubrania, dobre jedzenie, widziałem, jak zabrali wielu facetów w moim wieku z sąsiedztwa. (członek kartelu, 28 lat)

Rekrutacja opiera się na wspólnej platformie znaczeniowej (Schütz 1951, 1953; Garfinkel 1967), w ramach której obie strony komunikują się w sposób dla siebie wzajemnie zrozumiały i oczekiwany. Rekruterzy, znając sytuację nastolatków, potrafią wprost apelować nie tylko do ich potrzeb materialnych, lecz także emocjonalnych. Wiedzą, że duża część z nich pochodzi z rozbitych, zmarginalizowanych i wychowawczo niewydolnych rodzin (Azaola 2015) i jest spragniona męskiego wzorca. Jak podkreśla pracujący dla kartelu jako sygnalista (*halcon*) Miguel (24): „ludzie angażują się w tę pracę, ponieważ nie mają żadnego wsparcia ze strony rodziny i pochodzą z ubogich środowisk”.

Badani wskazują, że także sam proces rekrutacji często przypomina rozmowę „ojca” z „synem”, odbywa się w miłej atmosferze i w jakimś stopniu wpisuje się w potrzebę młodych ludzi szukania męskich wzorców opartych na akceptacji, zrozumieniu, zachęcie, pomocy. W trakcie rozmowy rekruter roztacza zwykle sielankową wizję przyszłości i pracy dla kartelu jednocześnie redukując wątpliwości nie pozwalając na pogłębioną refleksję nad dokonywanym wyborem.

„R2” [osoba zajmująca kierowniczą, ważną funkcję w DTO] przemówił do mnie naprawdę miło, bez przekleństw, wciągnął mnie, dał mi do zrozumienia, że nie będę miał żadnych problemów, natomiast dzisiaj je mam. Mam problemy, których nie potrafię rozwiązać. Kiedy mnie wciągnęli, mówili mi, że będę wielki i potężny. (członek kartelu, 28 lat)

Kartele narkotykowe korzystają z dużej polaryzacji klasowej, która leży u podstaw napięć społecznych i przestępczości (Bourgois 1995; Seddon 2006, Astorga, Shirk 2010; Comunale 2020). Organizacje przestępcze osiągają korzyści z nierówności społecznych i braku mobilności wertykalnej oferując osobom dla nich pracujących przyszłość, którą definiują oni w kategoriach sukcesu, władzy oraz pozycji związanej z awansem zawodowym. Znajduje to potwierdzenie w wcześniej prowadzonych badaniach nad przestępczością zorganizowaną tak w Meksyku jak i Stanach Zjednoczonych (Mieczkowski 1994; Bourgois 1995; Venkatesh 2008; Valdez Cárdenas 2015; Moreno, Urteaga 2019). W dotychczasowych badaniach brakuje natomiast teoretycznego wyjaśnienia dla „mentalnego przygotowania” młodych ludzi zasilających szeregi DTO. Koncepcja kolektywnej trajektorii pozwala odpowiedzieć na pytanie: dlaczego rekruci decydują się na tak ryzykowny krok pomimo świadomości jego konsekwencji? Pomocne okazuje się pojęcie normalności i obiektywizacji wprowadzone przez Petera L. Bergera i Thomasa Luckmanna (1991).

„Oczywistość” i „normalność” pracy dla DTO

Wiarygodnie źródła naukowe (Maldonado Aranda 2013), dziennikarskie (Rossi 2010; Ernst 2018, 2019) i raporty (Calderón et al. 2018), choć wskazują na trudności z określeniem liczby ofiar związanych z działalnością karteli, to jednocześnie zdają się potwierdzać, że średnia długość życia osób pracujących na najniższych, najmniej opłacanych a zarazem najbardziej ryzykownych stanowiskach w DTO jest bardzo niska, tzn. kilka lat. Dane wskazują jednak, że chętnych do wejścia w strukturę DTO nie brakuje, więc rodzi się oczywiste pytanie: „dlaczego”?

Wypowiedzi badanych wskazują, że praca dla karteli narkotykowych, jak również konsekwencje z nimi związane są grupowo internalizowane i obiektywizowane do postaci „normalności” (Berger, Luckmann 1991). Staje się ona częścią kolektywnie socjalizowanej wspólnej platformy znaczeniowej (Schütz 1951, 1953; Garfinkel 1967; Harrington 2000), która określa definiowanie obecnej i przyszłej sytuacji życiowej, możliwości, aspiracji, kryteriów sukcesu i przyjmowanych racjonalizacji. Ana, pracownica socjalna zatrudniona w jednym z zakładów karnych, podkreśla rolę rodziny i środowiska w kształtowaniu poczucia normalności tego, co jest przyjmowane jako oczywiste (*taken for granted*).

Pracujemy tutaj w zakładzie karnym z rodzinami. Rozmawiamy z nimi, starając się by zrozumiały, że gdy chłopak wraca do tego samego środowiska, gdy wyjdzie na wolność, to łatwo z reguły wpada z powrotem do środowiska przestępczego poprzez rodzinę i znajomych. Istnieją rodziny od wielu pokoleń żyjące z przestępczości, która ma swoje korzenie w sąsiedztwie. Ojciec, wujek, kuzyn pracują dla karteli lub właśnie odsiadują wyroki.

Słowa pracownicy socjalnej oddają pewien determinizm, który związany jest z powtarzalnym wzorem reprodukcji postaw i zachowań związanych ze świadomością młodych ludzi i miejscem, z którego pochodzą. Także słowa Manuela (47) przynależącego do zorganizowanej grupy przestępczej zdają się potwierdzać obserwacje Any: „[młodzi] angażują się w działalność przestępczą, ponieważ nie mają wielu możliwości zarabiania na życie, zaczynają kraść, sprzedawać narkotyki, a nawet zabijać ludzi”.

Osoby wstępujące w szeregi DTO są przekonane, że w okolicznościach w jakich się znajdują ich decyzja jest racjonalna i stanowi „naturalną” konsekwencję podyktowaną brakiem wyboru. Międzypokoleniowa spuścizna przekonań i dyspozycji do działania składająca się na habitus badanych (Bourdieu, Passeron 1990; Bourdieu, Wacquant 1992; Matuchniak-Krasuska 2015) jednocześnie sprawia, że akces do przestępczości zorganizowanej definiują oni w kategoriach *taken for granted* (Garfinkel 1967). Luis (39) szef sprzedaży narkotyków w regionie (*jefe de plaza*) dla kartelu *La Union de Tepito* wskazuje na sąsiedztwo jako czynnik wczesnej socjalizacji pierwotnej, a potem wtórnej, gdzie znaczący inni mają znaczenie dla uzyskiwanego i reprodukowanego przez młodych ludzi habitusu. Kolejne pokolenia dziedziczą status i związany z nim światopogląd, który także zwrotnie warunkuje ich pozycję społeczną.

Wszystko [tutaj] ma znaczenie, to krąg; wszystko jest połączone. Dlaczego? Może to zależy od środowiska, może spędzasz czas z ludźmi palącymi trawkę lub przez cały czas na haju, ludzie [tutaj] zawsze kradną rzeczy i niewłaściwe środowisko, w którym przyjaciel może cię wciągnąć w tego typu rzeczy. Co może z tego wyniknąć? Może gdybyś miał przyjaciela studiującego lub pracującego, kogoś, kto mógłby nauczyć cię dobrych rzeczy, mógłbyś obrać inną ścieżkę, prawda? Ale jeśli masz przyjaciół, którzy są na haju przez cały czas, kradnąc, imprezując i pijąc do trzeciej nad ranem, ludzie bez żadnej samokontroli zabiorą cię do tego brutalnego środowiska. Dlaczego? Ponieważ żyjemy w świecie, w którym nie wiedzą jak żyją bogate dzieciaki (*fresitas*), nie znają tego stylu życia.

Dodatkowo przekaz interakcyjny *face to face* wzmocniany jest przez artefakty symboliczne związane z miejscem. W przypadku Tepito, ściany budynków pokrywają liczne murale przedstawiające pościgi, wymianę ognia z konkurencyjnymi grupami przestępczymi lub/i z policją, rannych i zabitych członków karteli. Na części z nich widnieją różne hasła stanowiące emanację lokalnej tożsamości przyjmowanej za

oczywista: „Meksyk to Tepito świata, zaś Tepito jest esencją Meksyku”, „Możesz [być częścią] dzielnicy, ale dzielnica nie musi być tobą [częścią siebie]”. Stanowią one część zinternalizowanej i oswojonej przestrzeni zawierającej mocny, socjalizujący przekaz symboliczny leżący u podstaw definiowania go w kategoriach „normalności” (Chomczyński, Guy, Cortina Cortés 2019; Chomczyński, Guy 2021).

Młodzi ludzie pochodzący ze społeczności dotkniętych przestępczością są wyeksponowani na koherentny, intensywny przekaz symboliczny i werbalny składający się na socjalizację pierwotną i wtórną (Sullivan 1953), które trudno od siebie odróżnić, gdyż często znaczący inni (członkowie rodzin, sąsiedzi, koledzy, przyjaciele) to te same osoby zarówno w dzieciństwie, jak i w życiu „zawodowym”. Socjalizacja pierwotna przechodząca niezauważenie we wtórną pomaga oswoić normalność brutalizacji życia codziennego penetrując język, interakcje i symboliczną komunikację. Słowa dwudziestoletniego Ricardo, byłego członka grupy przestępczej, stanowią kwintesencję definiowania otaczającej rzeczywistości, kształtowanej przez obecność przestępczości zorganizowanej, w kategoriach „normalności”:

Zabijaliśmy, ponieważ byliśmy w konflikcie z tymi ludźmi, ponieważ byli z innych grup; musiałem też zabić. To było normalne, [to] było częścią mojego życia, chociaż teraz zdaję sobie sprawę, że były też inne rzeczy.

Kolektywna trajektoria a rekrutacja

Kolektywna trajektoria jest efektem intensywnych, bezpośrednich i długotrwałych interakcji wspólnotowych, które poprzez grupowo tworzoną definicję sytuacji (Blumer 1966, 1969) bazującą na przekładalności perspektyw i wzajemnym dopasowywaniu się (*mutual tuning in*) tworzy tym samym intersubiektywną platformę znaczeniową zawierającą wspólne przeżycia i wiedzę zdroworozsądkową (Schütz 1951, 1953; Garfinkel 1967). TK doświadczana przez społeczności wyeksponowane na długotrwałą obecność DTO ma wpływ na proces rekrutacji młodych ludzi w ich szeregach. W związku z tym można ją porównać do „mostu”, który umożliwia rekrutującym i rekrutom wzajemną platformę kontaktu a tym ostatnim podjęcie decyzji o dołączeniu do kartelu. TK jednoczy i kojarzy ze sobą dwie strony operujące na płaszczyźnie podobnych doświadczeń biograficznych.

Podczas badań etnograficznych, niejednokrotnie byłem świadkiem takich stwierdzeń po stronie osób współpracujących z DTO lub będących w ich szeregach „nasze doświadczenia są takie same i podobna będzie nasza przyszłość”, „skończymy w więzieniu lub jako trupy na ulicy”, „to nie potrwa wiecznie”. Badani wykazywali znamiona myślenia fatalistycznego przyjmując trajektoryczność swojego losu za oczywisty i umiejscawiając źródło kontroli swojego życia poza sobą (Chomczyński,

Guy 2021), zaś ewentualnym zmianom decyzji i odejściem od wyznaczonego wzoru przypisywali wysoką cenę (Riemann, Schütze 1991).

Kolektywna trajektoria opiera się zarówno na fizycznym i głęboko zagnieżdżonym w świadomości terytorium (*barrio*) jak i na silnych, bezpośrednich i intensywnych więziach cechujących społeczności, które można definiować w kategoriach Tönnisowskiego *Gemeinschaft*. Tommaso Comonale wraz z zespołem (2020: 175–176) u podstaw rekrutacji młodych ludzi do struktur przestępczości zorganizowanej widzi silne więzi społeczne, które działają jak efekt kuli śnieżnej w sytuacji, gdy znajomi pracujący dla grup przestępczych „wciągają” w ich szeregi swoich znajomych. Przestępczość jest zarówno zakorzeniona, jak i zinstytucjonalizowana na poziomie społeczności lokalnej nią dotkniętą, staje się częścią znormalizowanej i zobiektywizowanej rzeczywistości.

Większość mężczyzn, którzy prowadzą [tutaj] biznes była w przeszłości w więzieniu, tak jak mój rozmówca, który powiedział nam, że spędził 8 lat w więzieniu. Większość z nich prowadzi biznes „przykrywkę”, który stanowi alibi ich dochodów, w efekcie czego gospodarka sąsiedztwa jest bardziej zróżnicowana i złożona. Inni mają zawody, takie jak mechanik lub warsztat samochodowy jednocześnie handlując niewielkimi ilościami narkotyków. (notatki z obserwacji autora)

Przeprowadzone badania wskazują, że kluczową rolę odgrywają grupy pierwotne, które mają wpływ na sposób definiowania sukcesu przez młodych ludzi poprzez pracę dla DTO i możliwość uzyskania „szybkich i łatwych” pieniędzy. Wieloletnie „mentalne przygotowywanie” młodych ludzi idzie w parze z propagandą karteli narkotykowych, która poprzez kolektywną trajektorię trafia na podatny grunt. Praca dla kartelu jest utożsamiana przez rekrutów jako ucieleśnienie marzeń o pozycji, władzy i wpływach związanych z relatywnie dobrą płacą. Stanie się „*narco*” jest kolektywnie internalizowanym poprzez socjalizację marzeniem towarzyszącym planom ucieczki od biedy i poniżenia (Guevara 2013: 140). Ioan Grillo (2013) zauważa, że kartele oferują młodym ludziom profity nieosiągalne dla klas zmarginalizowanych.

Roberto (32), który od 6 lat odbywał karę pozbawienia wolności, potwierdza, że kartele posługują się głównie argumentami finansowymi i związanymi z nimi korzyściami, zachęcając młodych ludzi pracy dla DTO. Zapytany o proces rekrutacji przekonywał, że młodzi zasilający szeregi kartelu idealizują osiągniętych sukces finansowy liderów, którzy są często opiewani w popkulturowych szeroko znanych piosenkach (*narco corridos*), które często osiągają liczoną w milionach ilość wyświetleń w ramach serwisów społecznościowych (np. *You Tube*).

Podsumowanie i dyskusja

Rekrutacja młodych ludzi do karteli narkotykowych pozostaje nadal zjawiskiem zagadkowym, gdyż brak tutaj wiarygodnych badań. Nie istnieje także zwarta koncepcja teoretyczna, która pozwalałaby doprecyzować i wyjaśnić naturę tego zjawiska, a także powody podejmowania tak ryzykownych zadań przez osoby wstępujące w szeregi DTO. Z jednej strony ludzie obdarzeni są przecież wolną wola, zaś z drugiej nie zawsze i nie w każdym kontekście społecznym, politycznym, ekonomicznym czy socjalnym, są w stanie ją realizować.

Koncepcja kolektywnej trajektorii stanowi na razie jedynie propozycję i alternatywne teoretyczne wyjaśnienie dla angażowania się młodych ludzi w ryzykowną pracę na rzecz karteli narkotykowych w Meksyku. Stosując perspektywę interpretatywną i bazując na subiektywnie nadawanych znaczeniach przez rozmówców, dokonałem indukcyjnej rekonstrukcji ich doświadczeń, które pozwoliły mi wytłumaczyć zaobserwowane w terenie zjawiska. Młodzi ludzie pochodzący ze społeczności od dawna dotkniętych obecnością DTO przejawiają deterministyczne spostrzeganie rzeczywistości, którą poprzez udział w grupach pierwotnych internalizują do postaci nieuniknionego fatum. Członkowie społeczności w pracy dla DTO widzą szansę na polepszenie swojego statusu ekonomicznego, towarzyskiego i społecznego, nie rozważając w praktyce innych opcji (Maldonado Aranda 2013: 52). Ten fakt tłumaczyć może, dlaczego badani nie rozważają swoich decyzji w kategoriach etycznych i moralnych, lecz raczej logiki i racjonalnie podejmowanych decyzji (Groves, Frank 1993). Uzyskane dane pozwalają także wyodrębnić koncepcję kolektywnej trajektorii z grona tych teorii, które bazują na „etnografii dewiacji” (Murphy, Waldorf, Reinerman 1990; Hobbs 2017: 19) oraz ściśle definiują to, co jest dewiacją a co nią nie jest (Prus, Grills 2003). Uważam, że bipolarna, typowa dla etnocentrycznych teorii zachodnich (Birkbeck 2006; Nelken 2009) perspektywa ufundowana jest na zbyt uproszczonym postrzeganiu rzeczywistości, której nie da się opisać w kategoriach dewiacji, nie-dewiacji, tego co legalne i nielegalne, nie ma zastosowania do otrzymanych tutaj wyników (Lianos, Douglas 2000).

Meksykańskie kartele narkotykowe wykorzystują kolektywną trajektorię dla konstruowania polityki rekrutacyjnej opartej na przekazach korespondujących z kolektywnie socjalizowanymi oczekiwaniami rekrutów. Dwie strony, mianowicie „pracodawca” i „pracownik” bazują na tej samej platformie znaczeniowej, która pozwala wzajemnie dopasować się (*mutual tuning in*) i przygotować mentalnie nowych zasilających szeregi karteli. Fascynacja stylem życia handlarzy narkotyków (*narcos*) i pewne skłonności młodych ludzi wobec akceptowania nielegalnych form pozyskiwania pieniędzy ulega tutaj wzmocnieniu poprzez rytuały, wpływ grupy i silne więzi międzyludzkie typowe dla kultury latynoamerykańskiej, gdzie dostrzec można prymat grupy nad jednostką (Hofstede, Hofstede, Minkov 2007; Gomez, Taylor 2018). Kolektywna trajektoria stanowi synergiczny efekt

tych codziennych, intensywnych interakcji, wytwarzających określony sposób definiowania rzeczywistości odzwierciedlający sytuację społeczności dotkniętych długotrwałą obecnością DTO (Grillo 2013; Maldonado Aranda 2013, 2018; Osorno 2014; Guerra 2020).

Oświadczenie w przedmiocie konfliktu interesów

Autor zgłaszanego artykułu oświadcza, że nie istnieje konflikt interesów. Tzn. autor (albo jego pracodawcy lub sponsorzy) nie mają jakiegokolwiek bezpośredniego lub pośredniego finansowego, prawnego lub zawodowego interesu albo związku z innymi organizacjami lub instytucjami, które mogą mieć wpływ na omawiane w tekście badania.

Finansowanie

Autor nie otrzymał dofinansowania na tę publikację.

Podziękowania

Pragnę podziękować Członkom Redakcji Archiwum Kryminologii jak również Recenzentom za wartościowe uwagi, które pozwoliły mi udoskonalić tekst.

Bibliografia

- Adler P. (1993). *Wheeling and Dealing: An Ethnography of an Upper-Level Drug Dealing and Smuggling Community*. New York: Columbia University Press.
- Akers R.L. (1998). *Social Learning and Social Structure: A General Theory of Crime and Deviance*. Boston: Northeastern University Press.
- Azaola E. (2017). *Informe Especial. Adolescentes: Vulnerabilidad y Violencia* [Special report. Adolescents: Vulnerability and Violence]. Mexico: Comisión Nacional de Derechos Humanos.
- Azaola E. (2018). 'Violent crimes committed by juveniles in Mexico'. W K. Carrington, R. Hogg, J. Scott i J. Sozzo (red.) *The Palgrave Handbook on Criminology and the Global South*. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan, s. 551–567.
- Beittel J.S. (2013). 'Mexico's drug trafficking organizations: Source and scope of the rising violence'. W F.B. Hall i F.C. Martin (red.) *Organized Crime: Aspects and Globalized Elements*. UK: Nova Science Publishers, Inc, s. 67–109.

- Bennett T.H. i Holloway K. (2004). 'Gang membership, drugs and crime in the UK'. *British Journal of Criminology* 44, s. 305–323.
- Berger P.L. i Luckmann T. (1991). *The Social Construction of Reality*. London: Penguin Books.
- Biernacki P. i Waldorf D. (1981). 'Snowball sampling. Problems and techniques of chain referral sampling'. *Sociological Methods & Research* 10, s. 141–163.
- Bilchik S. (1999). *1996 National Youth Gang Survey*. Washington: US Department of Justice.
- Birkbeck Ch. (2006). 'Against ethnocentrism: A cross-cultural perspective on criminal justice theories and policies'. *Journal of Criminal Justice Education* 4, s. 307–323.
- Błachut J., Gaberle A. i Krajewski K. (2007). *Kryminologia [Criminology]*. Gdańsk: Arche.
- Blumer H. (1966). 'Sociological implications of the thought of George Herbert Mead'. *American Journal of Sociology* 71, s. 534–544.
- Blumer H. (1969). *Symbolic Interactionism*. Englewood Cliffs NJ: Prentice-Hall.
- Bonnewitz P. (2002). *Pierre Bourdieu. Vie. Oeuvres. Concepts [Pierre Bourdieu. Life. Works. Concepts]*. Paris: Ellipses.
- Bourdieu P. i Passeron J.C. (1990). *Reproduction in Education, Society and Culture*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Bourdieu P. i Wacquant L.J.D. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Bourgois P. (1995). *In Search of Respect: Selling Crack in el Barrio*. London: Cambridge University Press.
- Bourke B. (2014). 'Positionality: Reflecting on the research process'. *Qualitative Report* 19(33), s. 1–9.
- Breckin E. (2019). 'Los halcones: The forgotten children in Mexico's organized crime conflict'. *Children, Youth and Environments* 29(2), s. 119–131.
- Bucerius S.M. (2014). *Unwanted: Muslim Immigrants, Dignity, and Drug Dealing*. Oxford: Oxford University Press.
- Bucerius S.M. (2017). 'Being trusted with "inside knowledge": Ethnographic research with male Muslim drug dealers'. W J. Miller i W.R. Palacios (red.) *Qualitative Research in Criminology. Advances in Criminological Theory*. T. 20. London: Routledge, s. 135–152.
- Bunker R.J. (2013). 'Introduction: The Mexican cartels – organized crime vs. criminal insurgency'. *Trends in Organized Crime* 16, s. 129–137.
- Buscaglia E. (2015). *Lavado de Dinero y Corrupción Política. El Arte de la Delinuencia Organizada Internacional [Money laundering and political corruption. The art of International Organized Crime]*. Mexico: Penguin Random House.
- Calderón L., Ferreira Octavio R. i Shirk D.A. (2018). *Special Report: Justice in Mexico*. San Diego: University of San Diego.

- Calderoni F., Berlusconi G., Garofalo L., Giommoni L. i Sarno F. (2015). 'The Italian mafias in the world: A systematic assessment of the mobility of criminal groups'. *European Journal of Criminology* 13(4), s. 413–433.
- Campbell H. (2009). *Drug War Zone: Frontline Dispatches from the Streets of El Paso and Juárez*. Texas: University of Texas Press.
- Carson D.C. i Esbensen F.-A. (2019). 'Gangs in school: Exploring the experiences of gang- involved youth'. *Youth Violence and Juvenile Justice* 17(1), s. 3–23.
- Çelik K. i Lüküslü D. (2012). 'Spotlighting a silent category of young females: The life experiences of "house girls" in Turkey'. *Youth & Society* 44, s. 28–48.
- Charmaz K. i Mitchell R. (2001). 'Grounded theory in ethnography'. W P. Atkinson, A. Coffey, S. Delamont, J. Lofland i L. Lofland (red.) *Handbook of Ethnography*. London: Sage, s. 160–175.
- Chomczyński P.A. (2017). 'Dylematy etyczne i metodologiczne w etnograficznych badaniach terenowych w Meksyku' [Ethical and methodological dilemmas of ethnographical field studies in Mexico]. *Roczniki Nauk Społecznych* 8(44), s. 143–159.
- Chomczyński P.A. (2018). *Doing Ethnography in a Hostile Environment: The Case of a Mexico Community*. Research Method Cases. London: Sage.
- Chomczyński P.A. i Guy R.S. (2019). 'Keeping a "low profile" in drug dealing: Living between the cartels i the local government in a Mexico City neighborhood'. *Journal of Drug Issues* 49(2), s. 308–323.
- Chomczyński P.A. i Guy R.S. (2021). 'Our biographies are the same: Juvenile work in Mexican Drug Trafficking Organizations'. *British Journal of Criminology*. 61(4), s. 946–964.
- Chomczyński P.A., Guy R.S. i Cortina Cortés R. (2019). 'Front business - back business: The illicit economy in a borough of Mexico City'. *Journal of Contemporary Ethnography* 48(6), s. 750–772.
- Chomczyński P.A., Guy R.S. i Cortina Cortés R. (w druku). 'Weed central: Social pathways to cannabis dealing in Mexico City'. *Drugs: Education, Prevention and Policy*.
- Comunale T., Calderoni F., Marchesi M., Superchi E. i Campedelli G.M. (2020). 'Systematic review of the social, psychological and economic factors relating to involvement and recruitment into organized crime'. W D. Weisburd, E.U. Savona, B. Hasisi i F. Calderoni (red.) *Understanding Recruitment to Organized Crime and Terrorism*. Switzerland: Springer, s. 175–204.
- Coomber R. i Moyle L. (2018). 'The Changing shape of street-level heroin and crack supply in England: Commuting, holidaying and cuckooing drug dealers across 'county lines''. *British Journal of Criminology* 58, s. 1323–1342.
- Copes H., Beaton B., Ayeni D., Dabney D. i Tewksbury R. (2020). 'A content analysis of qualitative research published in top criminology and criminal justice journals from 2010 to 2019'. *American Journal of Criminal Justice* 45, s. 1060–1079.

- Copes H., Tewksbury R. i Sandberg S. (2016). 'Publishing qualitative research in criminology and criminal justice journals'. *Journal of Criminal Justice Education* 27(1), s. 121–139.
- Crewe B. (2018). 'Process and insight in prison ethnography'. W S.K. Rice i M.D. Maltz (red.) *Doing Ethnography in Criminology*. Springer, s. 83–89.
- Curtis R. (2010). 'Getting good data from people that do bad things: Effective methods and techniques for conducting research with hard-to-reach and hidden populations'. W W. Bernasco (red.) *Offenders on Offending: Learning about Crime from Criminals*. Cullompton: Willan, s. 141–158.
- Dalhouse M. i Frideres J. (1996). 'Intergenerational congruency, the role of the family in political attitudes of youth'. *Journal of Family Issues* 17, s. 227–248.
- Decker S. i Van Winkle B. (1996). *Life in the Gang: Family, Friends, and Violence*. London: Cambridge University Press.
- Densley J. (2012). 'Street gang recruitment: Signaling, screening, and selection'. *Social Problems* 59, s. 301–321.
- Denzin N.K. (1978). *The Research Act*. New York: McGraw-Hill.
- Drummond H., Dizgun J. i Keeling D. (2019). 'Cross-group investigations: Youth gangs in Medellin, Colombia'. *Youth & Society* 51, s. 73–100.
- Dun M. van (2014). 'Exploring narco-sovereignty/violence: Analysing illegal networks, crime, violence, and legitimation in a peruvian cocaine enclave (2003–2007)'. *Journal of Contemporary Ethnography* 43, s. 395–418.
- Estrada J., Gilreath T., Astor R. i Benbenishty R. (2016). 'A statewide study of gang membership in California secondary schools'. *Youth & Society* 48, s. 720–736.
- Fagerhaugh S.Y. i Strauss A.L. (1977). *Politics of Pain Management: Staff-Patient Interaction*. New York: Addison-Wesley.
- Fielding N. (2004). 'Working in hostile environments'. W C. Seale, D. Silverman, J.F. Gubrium i G. Gobo (red.) *Qualitative Research Practice*. London: Sage, s. 228–260.
- Fleetwood J. (2015). 'In search for respectability. Narrative practice in a women's prison in Quito, Ecuador'. W L. Presser i S. Sandberg (red.) *Narrative Criminology*. New York: New York University Press, s. 42–68.
- Franko K. (2017). 'Criminology, punishment, and the state in globalized society'. W A. Liebling, S. Maruna i L. McAra (red.) *The Oxford Handbook of Criminology*. Oxford: Oxford University Press, s. 353–372.
- Fraser A. i Hagedorn J. (2018). 'Gangs and the global sociological imagination'. *Theoretical Criminology* 22, s. 42–62.
- Garfinkel H. (1967). *Studies in Ethnomethodology*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Giordano P.G. (2020). 'Continuing education: Toward a life-course perspective on social learning'. *Criminology* 58, s. 199–225.
- Glaser B.G. i Strauss A.L. (1967). *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. New York: Aldine Publishing.
- Gobo G. i Molle A. (2017). *Doing Ethnography*. London: Sage.

- Gomez C. i Taylor K. (2018). 'Cultural differences in conflict resolution strategies: A US–Mexico comparison.' *International Journal of Cross-Cultural Management* 11, s. 33–51.
- Grillo I. (2013). 'Mexican cartels: A century of defying U.S. drug policy.' *Brown Journal of World Affairs* 20, s. 253–265.
- Groves W.B. i Frank N. (1993). 'Punishment, privilege, and structured choice'. W W.B. Groves, G.R. Newman, M.J. Lynch i D.H. Galaty (red.) *Discovering Criminology: From W. Byron Groves*. New York: Harrow and Heston, s. 261–273.
- Guerra E. (2020). 'Forma y funcion de los rituales criminales en la operacion de los caballeros templarios' [Form and function of criminal rituals in the operation of the knights templar]. W J. Treveño Rengel i L.H. Atuesta Becerra (red.) *La Muerte es un Negocio. Miradas Cercanas a la Violencia Criminal en América Latina* [Death is a Business. Close Looks at Criminal Violence in Latin America]. Ciudad de México: Centro de Investigación y Docencia Económicas, s. 111–137.
- Guevara A.Y. (2013). 'Propaganda in Mexico's drug war.' *Journal of Strategic Security* 6(3), s. 131–151.
- Hagedorn J. (1994). 'Homeboys, dope fiends, legits, and new jacks.' *Criminology* 32, s. 197–219.
- Hallenbeck J.L. (2003). *Palliative Care Perspectives*. London: Oxford University Press.
- Hammersley M. i Atkinson P. (2007). *Ethnography: Principles in Practice*. London, New York: Routledge.
- Harrington A. (2000). 'Alfred Schütz and the 'objectifying attitude'.' *Sociology* 34, s. 727–740.
- Hazen J. i Rodgers D. (2014). *Global Gangs: Street Violence Across the World*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Hobbs D. (2017). 'Criminal practice: Fieldwork and improvisation in difficult circumstances'. W J. Miller i W.R. Palacios (red.) *Qualitative Research in Criminology. Advances in Criminological Theory*. T. 20. London: Routledge, s. 15–33.
- Hofstede G., Hofstede G.J. i Minkov M. (2007). *Kultury i organizacje* [Cultures and organizations]. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Holmes D.R. i Marcus G.E. (2008). 'Refunctioning ethnography: The challenge of an anthropology of the contemporary'. W N.K. Denzin i Y.S. Lincoln (red.) *The Landscape of Qualitative Research*. Thousand Oaks: Sage, s. 519–537.
- Hoonard W. van den (2003). 'Is anonymity an artifact in ethnographic research?'. *Journal of Academic Ethics* 1(2), s. 141–151.
- Iraszczyk W. (2017). 'Młode kobiety w gangach: między wiktyimizacją a maskulinizacją' [Young women in gangs: Between victimization and masculinization]. *Studia Edukacyjne* 44, s. 231–246.
- Klein M.W. i Maxson C.L. (2006). *Street Gang Patterns and Policies*. Oxford: Oxford University Press.

- Konecki K.T. (2017). 'Qualitative sociology'. W K.O. Korgen (red.) *The Cambridge Handbook of Sociology*. T. 1. London: Cambridge University Press, s. 143–152.
- Konecki K.T. i Chomczyński P.A. (2012). *Słownik socjologii jakościowej* [Dictionary of qualitative sociology]. Warszawa: Difin.
- Kulik L. (2002). 'The impact of social background on gender-role ideology'. *Journal of Family Issues* 23, s. 53–73.
- Lahey B.B., Gordon R.A., Loeber R., Stouthamer-Loeber M. i Farrington D.P. (1999). 'Boys who join gangs: A prospective study of predictors of first gang entry'. *Journal of Abnormal Child Psychology* 27, s. 261–276.
- Lampe K. von (2016). *Organized Crime: Analyzing Illegal Activities, Criminal Structures, and Extra-Legal Governance*. Los Angeles: Sage.
- Lianos M. i Douglas M. (2000). 'Dangerization and the end of deviance. The institutional environment'. *British Journal of Criminology* 40, s. 261–278.
- Macit R. (2018). 'Becoming a drug dealer in Turkey'. *Journal of Drug Issues* 48, s. 106–117.
- Magaloni B., Robles G., Matanock A.M., Diaz-Cayeros A. i Romero V. (2020). 'Living in fear: The dynamics of extortion in Mexico's drug war'. *Comparative Political Studies* 53(7), s. 1124–1174.
- Maldonado Aranda S. (2013). 'Stories of drug trafficking in rural Mexico: Territories, drugs and cartels in Michoacán'. *Revista Europea de Estudios Latinoamericanos y del Caribe* 94, s. 43–66.
- Maldonado Aranda S. (2018). 'La construcción del crimen organizado en Michoacán' [The construction of organized crime in Michoacán]. W C.A. Flores Pérez (red.) *La Crisis de Seguridad y Violencia en México* [The Security Crisis and Violence in Mexico]. Mexico: Centro de Investigaciones y Estudios Superiores en Antropología Social, s. 142–166.
- Matuchniak-Krasuska A. (2015). 'Koncepcja habitusu u Pierre'a Bourdieu' [Habitus in Pierre Bourdieu]. *HYBRIS* 31, s. 77–111.
- Matza D. (1964). *Delinquency and Drift*. New York: Wiley.
- Mieczkowski T. (1994). 'The experiences of women who sell crack: Some descriptive data from the Detroit Crack Ethnography Project'. *Journal of Drug Issues* 24, s. 277–248.
- Miller J. i Palacios W.R. (red.) (2017). *Qualitative Research in Criminology. Advances in Criminological Theory*. T. 20. London: Routledge.
- Moreno H.C. i Urteaga M. (red.) (2019). *Juventud, Trabajo y Narcotráfico* [Youth, Work and Drug Trafficking]. Puebla: Benemérita Universidad Autónoma de Puebla.
- Murphy S., Waldorf D. i Reinerman C. (1990). 'Drifting into dealing: Becoming a cocaine seller'. *Qualitative Sociology* 13, s. 321–343.
- Nelken D. (2009). 'Comparative criminal justice: Beyond ethnocentrism and relativism'. *European Journal of Criminology* 6, s. 291–311.

- Nelken D. (2017). 'Rethinking comparative criminal justice'. W A. Liebling, S. Maruna i L. McAra (red.) *The Oxford Handbook of Criminology*. Oxford: Oxford University Press, s. 416–437.
- Niedbalski J. (2014). 'Zastosowanie oprogramowania Atlas.ti i NVivo w realizacji badań opartych na metodologii teorii ugruntowanej' [The application of Atlas.ti and NVivo software in conducting researches based on grounded theory methodology]. *Przegląd Socjologii Jakościowej* 10(2), s. 60–80.
- Noaks L. i Wincup E. (2004). *Criminological Research: Understanding Qualitative Methods*. London: Sage.
- Osorno D.E. (2014). *El Cártel de Sinaloa. Una Historia del Uso Político del Narco* [The Sinaloa Cartel. A History of the Political Use of Narco]. Mexico: Penguin Random House.
- Pękala K., Kacprzak A., Chomczyński P., Ratajczak J., Marczak M., Kozłowski R., Timler D., Pękala-Wojciechowska A. i Rasmus P. (2021b). 'Age-graded transitions and turning points in Polish offenders' criminal careers from the standpoint of life course theory'. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 18(11), s. 1–11.
- Pękala K., Kacprzak A., Pękala-Wojciechowska A., Chomczyński P., Olszewski M., Marczak M., Kozłowski R., Timler D., Zakonnik Ł., Sienkiewicz K., Kozłowska E. i Rasmus P. (2021a). 'Risk factors of early adolescence in the criminal career of Polish offenders in the light of life course theory'. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 18(12), s. 1–12.
- Phillips C. i Bowling B. (2017). 'Ethnicities, racism, crime, and criminal justice'. W A. Liebling, S. Maruna i L. McAra (red.) *The Oxford Handbook of Criminology*. Oxford: Oxford University Press, s. 190–212.
- Prus R. i Grills S. (2003). *The Deviant Mystique: Involvements, Realities, and Regulation*. Westport: Praeger.
- Restrepo A.L. i Guizado A.C. (2003). 'From smugglers to warlords: Twentieth Century Colombian drug traffickers'. *Canadian Journal of Latin American and Caribbean Studies* 28(55–56), s. 249–275.
- Riemann G. i Schütze F. (1991). "'Trajectory" as a basic theoretical concept for analyzing suffering and disorderly social processes'. W D.R. Maines (red.) *Social Organization and Social Process: Essays in Honor of Anselm Strauss*. New York: De Gruyter, s. 333–357.
- Rios Contreras V. (2012). *How Government Structure Encourages Criminal Violence: The Causes of Mexico's Drug War*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University (rozprawa doktorska).
- Rios Contreras V. (2013). 'Why did Mexico become so violent? A self-reinforcing violent equilibrium caused by competition and enforcement'. *Trends in Organized Crime* 16(2), s. 138–155.
- Rivoal I. i Salazar N.B. (2013). 'Contemporary ethnographic practice and the value of serendipity'. *Social Anthropology* 21, s. 178–185.

- Sampson R.J. i Laub J. (1992). 'Crime and deviance in the life course'. *Annual Review of Sociology* 18, s. 63–84.
- Sampson R.J. i Laub J. (1993). *Crime in the Making: Pathways and Turning Points Through Life*. Cambridge: Harvard University Press.
- Sánchez C.A.M. i Aguilar A.E.T. (2017). 'Los menores de edad en la delincuencia organizada en México' [Minors in organized crime in Mexico]. *Letras Jurídicas* 15(15), s. 1–41.
- Sandberg S. i Fleetwood J. (2016). 'Street talk and Bourdieusian criminology: Bringing narrative to field theory'. *Criminology & Criminal Justice* 17(4), s. 365–381.
- Saunders B., Kitzinger J. i Kitzinger C. (2014). 'Anonymising interview data: Challenges and compromise in practice'. *Qualitative Research* 15, s. 616–632.
- Schütz A. (1951). 'Making music together: A study in social relationship'. *Social Research* 18, s. 76–97.
- Schütz A. (1953). 'Common sense and scientific interpretation of human action'. *Philosophy and Phenomenological Research* 14, s. 1–38.
- Scott K. (1994). *Monster: The Autobiography of an L.A. Gang Member*. New York: Penguin.
- Seddon T. (2006). 'Drugs crime and social exclusion: Social context and social theory in British drugs crime research'. *British Journal of Criminology* 46, s. 680–703.
- Silverman D. (2011). *Interpreting Qualitative Data*. London: Sage.
- Strauss A.L. (1995). 'Identity, biography, history, and symbolic representations'. *Social Psychology Quarterly* 58, s. 4–12.
- Strauss A.L. i Corbin J. (1990). *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*. New York: Sage.
- Sullivan H.S. (1953). *The Interpersonal Theory of Psychiatry*. New York: W.W. Norton & Company.
- Sveinung S. (2008). 'Street capital: Ethnicity and violence on the streets of Oslo'. *Theoretical Criminology* 12(2), s. 153–171.
- Thornberry T., Krohn M., Lizotte A. i Chard-Wierschem D. (1993). 'The role of juvenile gangs in facilitating delinquent behavior'. *Journal of Research in Crime and Delinquency* 30, s. 55–87.
- Thornberry T., Krohn M., Lizotte A. i Chard-Wierschem D. (2003). *Gang Membership and Delinquency: Gangs in Developmental Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thrasher F. (1927). *The Gang: A Study of 1,313 Gangs in Chicago*. Chicago: Chicago University Press.
- Tönnies F. (2001). *Community and Civil Society*. London: Cambridge University Press.
- Treadwell J. (2020). *Criminological Ethnography*. London: Sage.

- Uggen Ch. (2000). 'Work as a turning point in the life course of criminals: A duration model of age, employment, and recidivism.' *American Sociological Review* 65(4), s. 529–546.
- Ulmer J. (2000). 'Commitment, deviance, and social control.' *The Sociological Quarterly* 41(3), s. 315–336.
- Valdez Cárdenas J. (2015). *Huérfanos del Narco* [Orphans of the Narco]. México: Penguin Random House.
- Varese F., Lonsky J. i Podvysotskiy Y. (2021). 'The resilience of the Russian mafia: An empirical study.' *The British Journal of Criminology* 61(1), s. 143–166.
- Venkatesh S.A. (2008). *Gang Leader for a Day: A Rogue Sociologist Takes to the Streets*. New York: Penguin Press.
- Warr M. (2002). *Companions in Crime: The Social Aspects of Criminal Conduct*. London: Cambridge University Press.
- Watt P. i Zapeda R. (2012). *Drug War Mexico: Politics, Neoliberalism and Violence in the New Narcoeconomy*. London, New York: Zed Books Ltd.
- Weaver B. i Fraser A. (2021). 'The social dynamics of group offending'. *Theoretical Criminology*, s. 1–21. Dostęp online: <https://doi.org/10.1177/13624806211030459>.
- Wilkinson T. i Ellingwood K. (2010). 'Cartels thrive despite calderón's crackdown: Drug gangs have expanded their power and reach in both Mexico and the United States'. *Los Angeles Times*, August 8.
- Wilson J.J. (2000). *1998 National Youth Gang Survey*. Washington: US Department of Justice.
- Wilson T.P. (1970). 'Normative and interpretive paradigms in sociology'. W J.D. Douglas (red.) *Everyday Life: Reconstruction of Social Knowledge*. New York: Routledge, s. 57–70.

Źródła internetowe

- Agren D. (2020). *Mexico Murder Rate Reaches New High as Violence Rages Amid Covid-19 Spread*, The Guardian. Dostęp online: <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/03/mexico-murder-rate-homicide-coronavirus-covid-19> [10.04.2021].
- Ahmed A. i Villegas P. (2019). *He was One of Mexico's Deadliest Assassin. Then He Turned on His Cartel*, The New York Times. Dostęp online: <https://www.nytimes.com/2019/12/14/world/americas/sicario-mexico-drug-cartels.html> [14.12.2020].
- Astorga L. i Shirk D.A. (2010). *Drug Trafficking Organizations and Counter-Drug Strategies in the U.S.-Mexican Context*. Center for U.S.-Mexican Studies. Dostęp online: <https://escholarship.org/uc/item/8j647429> [17.12.2020].
- Azaola E. (2015). *Diagnóstico de las y los Adolescentes que Cometan Delitos Graves en México* [Diagnosis of Adolescents who Commit Serious Crimes in Mexico], UNICEF. Dostęp online: https://www.unicef.org/mexico/spanish/Diagnostico_adolescentes_web.pdf. [20.03.2021].

- Burnett J. (2009). *Mexican Drug Cartels Recruiting Young Men, Boys*, Npr.org. Dostęp online: <https://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=102249839> [24.03.2021].
- Corchado A. (2010). *Point Person: Our Q & A with Edgardo Buscaglia*, Dallasnews.com. Dostęp online: <https://www.dallasnews.com/opinion/commentary/2010/04/09/point-person-our-qanda-with-edgardo-buscaglia/> [16.03.2021].
- Crisis Group (2020). *Mexico's Everyday War: Guerrero in the Trials of Peace*, Crisisgroup.org. Dostęp online: <https://www.crisisgroup.org/latin-america-caribbean/mexico/80-mexicos-everyday-war-guerrero-i-trials-peace> [20.03.2021].
- Ernst F. (2018). *La Muerte del Sicario* [The Death of the Hitman], Nexos.com. Dostęp online: <https://www.nexos.com.mx/?p=39932> [14.03.2021].
- Ernst F. (2019). *The Life and Death of a Mexican Hitman*, Insightcrime.org. Dostęp online: <https://www.insightcrime.org/news/analysis/the-life-and-death-of-a-mexican-hitman/> [18.02.2021].
- Grillo I. (2018). *Where the Legend of El Chapo Was Born*, Time.com. Dostęp online: <https://time.com/magazine/south-pacific/5272479/may-10th-2018-vol-191-no-19-u-s/> [12.07.2021].
- Holmes C. i Soto L. (2019). *Drug Cartels Recruiting Valley Children as Young as 11 for Smuggling, Officials Warn*, Abc15.com. Dostęp online: <https://www.abc15.com/news/local-news/investigations/drug-cartels-recruiting-valley-children-as-young-as-11-for-smuggling-officials-warn> [12.07.2021].
- Konopásek Z. (2008). 'Making thinking visible with Atlas.ti: Computer assisted qualitative analysis as textual practices'. *Forum: Qualitative Social Research* 9(2), Art. 12. Dostęp online: <https://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/420/910> [12.07.2021].
- Morris E.K. (2013). *Think Again: Mexican Drug Cartels*, Foreignpolicy.com. Dostęp online: <https://foreignpolicy.com/2013/12/04/think-again-mexican-drug-cartels/> [10.04.2021].
- Phillips T. (2019). *Hugs and Bullets: The Battle to Pacify Mexico*, The Guardian. Dostęp online: <https://www.theguardian.com/world/2019/nov/06/mexico-drug-wars-thousands-disappear-missing> [22.02.2021].
- Transparency International (2020). *Corruption Perceptions Index*, Transparency.org. Dostęp online: <https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/mex#> [22.03.2021].

Inne

- Rossi G (reż.) (2010). *Pokój 164. Spowiedź mordercy*. Dostęp online: <https://www.cda.pl/video/23273406> [17.01.2021].